

KÖMÜRÜN DİLİ:“ZONGULDAK YER ADLARININ OLUŞUMUNDA KÖMÜR ÜRETİMİNİN ETKİSİ”

-1-

Âdem TERZİ

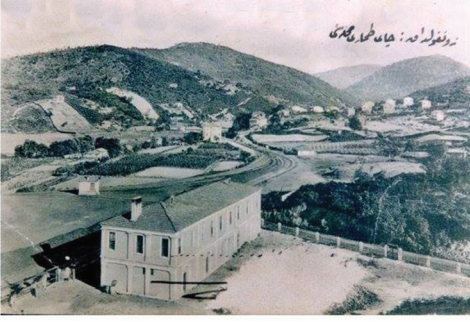
*Sen aziz şehrim,
Uykusuz yaşadığımı bilmelisin.
Bütün işçilerin saçak altında uyuduğu bir saatte.*
Rüştü ONUR

1 830'larda¹ vurulan ilk kazmanın çatlağı kömür damarları boyunca yer altında ilerlerken yer üstünde birkaç yüz köylü ve bir o kadar çift tırnaklı hayvandan başkası yoktu. Bulunan her yeni damarla yer altına inen Devrekli, Çaycumalı, Yeniceli, Geredeli, Çerkeşli, Azdavaylı, Ayanıklı, Çarşambalı, Perşembeli, Keşaplı, Tonyalı, Ardeşenli, Hopalı, Posoflu yüz binlerce işçi ve binlerce tek tırnaklı hayvan yoktu. İşçileri üç vardiya madene uğurlayan kadınlar, ocak önlerinde cevizli helva satan çocuklar, baretçiler, demirciler, kahveciler, lokantacılar yoktu. Termik santraller, demir çelik fabrikaları, Yüksek Maadin ve Sanayi Mühendis Mektebi, Amele Hastanesi, TTK Plajı, EKİ Sineması, Kömürspor ve *Karaelmas* gazetesi yoktu. Mahalleler, kasabalar ve kentler türetecek işçi barınaklarının yapımına bile uzun yıllar sonra başlanacaktı.

İki yüzyıla yakın sürede kendine özgü bir kültür oluşturan kömür üretiminin bölgedeki baskın izlerini üretimin düşürüldüğü bugün de çıplak gözle görmek mümkündür. Bu izler meslek hastalıkları, göç, beslenme ve barınma biçimleri gibi başlıklarla tıp, toplum bilimi, halk bilimi, mimari gibi birçok farklı dalın ilgi alanına girmektedir. Madencilik kültürünün dil bilimini

¹ Kaynaklarda kömür üretimin bölgedeki başlangıcıyla ilgili farklı tarihler geçmektedir. Bu farklı tarihler 1835 ile 1846 tarihleri arasında gezinmektedir. (Kalyoncu 2005: 90-127)

İlgilendiren bölgedeki izleri ise birkaç farklı koldan sürülebilmektedir. Bu yazının konusunu yer adları oluşturmaktadır.

Çaydamar Mahallesi'nin kuruluş aşaması.

Madenin yer üstüne çıkarılması, kullanıma hazır hâle getirilmesi ve taşınması aşamalarını içeren kömür üretimi, yer altı kadar yer üstünde de kapsamlı bir yapılanma ve yüksek sayıda insan gücü gerektiren bir madencilik türüdür. Uzunlukları kilometreleri bulabilen damarların takibine, farklı bölgelerdeki

yüzlerce ocaktan çıkan kömürün belli yerlerde toplanıp temizlenerek bölge dışına nakline dayalı bu üretim biçimi, dolayısıyla yer üstünde de geniş bir alana egemen olmaktadır. Çok sayıdaki kuyu, galeri; galerileri birbirine bağlayan raylı sistemler ve karayolları; bunlara imkân tanımayan yerlerde kurulan havai hatlar, bantlar; oluklar; lauvarlar, depolar, harmanlar; kömür üretiminde ve yapılanmada ihtiyaç duyulan malzemenin temini için kurulan işlikler, fabrikalar bölgenin tamamını şantiyeye çevirebilmektedir.

Üretim biçimi kadar deniz, ormanlar ve engebeli arazi de bölgede yerleşim ve üretim alanlarını iç içe kılmaktadır. Can ve mal kayıplarına da sebep olabilen bu durum dere yataklarının ve yerleşim yerlerinin değiştirilmesi, kimi zaman da birçok bölgeye sivil yerleşimin yasaklanması gibi uygulamalarla aşılmaya çalışılmıştır. 1936'da Zonguldak'a gelen İsmail H. Sevük bu durumu şöyle anlatır: “Daha kırk yıl önce (1900 öncesinde) burada 18 ev varmış. Benim 15 yıl önce (1911'de) gördüğüm Zonguldak'ı bile ara da bul. Endüstri şehirlerin kerameti, birdenbire gelişmek; iyi amma maden oraya çabuk şehir ol demiş, fakat arazi de burada şehir olmaz demiş...” (Zaman 2012: 233)

Bulunışundan bu yana yerli ve yabancı birçok kişi, kurum ve kumpanyanın kömür aradığı bölgede işçilerin, yöneticilerin ve ailelerinin barınma, beslenme, eğitim, eğlence ihtiyaçlarına yönelik pansiyon, ev, okul, hastane, sinema, tiyatro, plaj, tenis ve golf sahaları gibi birimlerin büyük çoğunluğu yine bu kurum veya kumpanyalar tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla bölgenin ekonomik, mimari ve sosyokültürel yapılanmasında yani Zonguldak'ın

balıkçı köyünden maden ve sanayi kentine evrilmesinde kömür üretiminin etkisi oldukça baskındır. Buna bağlı olarak havzadaki² sokak, cadde, mahalle, köy, kasaba gibi idari birimler ve tepe, koy, fay gibi coğrafi birimlerle mikrotoponimlerin³ adlandırılmasında da kömür üretimiyle ilgili terimlerin, tekniklerin, araç gerecin ve üreticilerin yoğun etkisi açıkça görülebilmektedir. Kömür üretimiyle ortaya çıkmasına bağlı olarak çoğunluğunu şehrin kurulma aşamasında halkın koyduğu bu tür yer adları, geçmiş dönemlerde resmî ortamlarca benimsenerek adres ve numaralandırma sisteminde de kullanılmıştır.

Üretimin giderek azaltılmasıyla yer adlarının isim babası yapılar gündün güne kaybolmaktadır. Sokaklara, caddelere, parklara, meydanlara kişi adları ve ardışık numaralar verme uygulamasının yaygınlaşmasıyla da halkın koyduğu yer adları son dönemlerde yeni ve çoğu kent tarihî ve kültüryle ilgisiz adlarla değiştirilmektedir: “*Kozlu Belediyesi, 15 yıl önce ilçenin en eski mahallelerinden Kılıç'ta isimsiz cadde ve sokaklara isim verdi. Mahalle Muhtarı Yılmaz Şen'in önerisiyle belediye encümeninde alınan kararla cadde ve sokaklara 'nota, beste, melodi, türkü, müzik, bağlama, orkide, mahur, güfte, keman, öykü, zarif, şaheser, sanat, segah, şarkı' gibi isimler verildi. Yine muhtar Şen'in önerisiyle bazı cadde ve sokakların isimleri de müzik terimi isimlerle değiştirildi.*” (www.haberler.com-24.05.2014)

Kılıç Mahallesi'nin kuruluşu: İşçi evleri.

Havzada ilk kazmanın vurulduğu yerlerden olan ve ismini kömür damarı türünden alan **Kılıç Mahallesi** gibi Kozlu'nun öteki mahallelerinde de sokak adlarının çoğu çiçek, ağaç vb. adlarıyla değiştirilmiştir. Bu gibi durumlarda eski adlara ulaşmak gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Adları de

- 2 Havza Ereğli ve Amasra (Bartın) ilçelerini de kapsamakla birlikte çalışmada Zonguldak'ın iki yanındaki banliyöler iken yakın dönemde ilçe olan ve en yoğun üretimin yapıldığı Kozlu ve Kilimli ile merkez ilçeye yoğunlaşmıştır.
- 3 Bu terimle sokak ve caddeler gibi sınırları belirli olmayan, dolayısıyla adları resmî ortamlarda geçmeyen, daha çok yörede yaşayanların kullandığı yer adları kastedilmiştir. Niceliği farklı olabilen bu birimlerin hepsi için yazıda “mevki” ifadesi kullanılmıştır. Bunlar ancak soruşturma ile edinilebilirken dolmuş, otobüs tabelaları ile iş yeri adresleri de mikrotoponimler hakkında önemli ipuçları verebilmektedir.

rilen yerlerdeki apartman, okul, ibadethane gibi yapıların adları yerleşim yerinin eski adı konusunda önemli ipuçları barındırır iken bunlara da yeni ve bölge kültürüyle ilgisiz isim verme modası iz sürmeyi zorlaştırmaktadır: “*Zonguldak’ta daha çok mahalle ve köy isimleriyle aynı olan camilerin isimleri İl Müftüsü Nuh Korkmaz’ın önerisiyle Diyanet İşleri Başkanlığına değiştirildi. Kentin en büyük ve bilinen camisi olan Acılık Camisi’ne Hz. Ali, Asma Mahalle Camisi’ne Geylani, Aslansuyu Camisi’ne Veysel Karani, Fener Yayla Camisi’ne Yunus Emre, Gümüşhane Camisi’ne Ahmet Ziyatüddin Gümüşhanevi, İnağzı Camisi’ne Hz. Hüseyin, Kemer Baca Camisi’ne Hz. Hamza, Terakki Camisi’ne Hz. Osman, Yıldıztepe Camisi’ne Somuncu Baba, Ontemmuz Camisi’ne Bilali Habeşi, Soğuksu Camisi’ne Hz. Ömer, Dağyolu Camisi’ne Mevlana’nın isimleri verildi.*” (www.haberler.com-28.06.2014)

Halk arasında veya resmî ortamlarda bugün kullanılan, yakın dönemlerde değiştirilen ve daha eski tarihlerde kullanılıp günümüze ulaşmayan konuyla ilgili yer adlarından tespit edebildiklerimizin⁴ hepsi amacı doğrultusunda yazının kapsamına dâhil edilmiştir. Bu tür yer adları yapı, köken vb. açılardan değil yine yazının amacına daha uygun olduğu düşünülen bir yöntemle işlenmiş, ada kaynaklık eden kavramlara göre bir sınıflama yapılmıştır. Böylelikle her kavram için gerekli açıklamalar ilgili bölümde daha kolay verilebilmiştir.

Damarlar

Toprak veya kayalar arasındaki kömür tabakası *damar* olarak adlandırılmaktadır. Bölgede bugüne kadar elli civarında ana damar tespit edilmiştir.

1896 yılında damarların isimlendirilmesinde damarı ilk bulanın adının verilmesi ilkesi benimsenir. 1947 yılında ise kömür damarları numaralandırılır. Numaralandırmada damarlara yeni isimler de verilir. 1984 yılında ise eski damar adları yenileriyle değiştirilir. **Karamanya, Domuzcu, Taşbaca, Acılık** gibi damar isimleri ile **17, 63, 69** gibi ocak ağzılarının kolları daha sonraki yıllarda yerleşim yeri adını belirlemiştir. (Zaman 2012: 105, 266-267) Bunlardan başka *Agop, Papas, Kesmeli, Stefan, Lukiça, Hacı Memiş, Leonidas, Çay, Hacı Petro, Kürt Şerif, Piriç, Civelek, Ömerağa, Sülman, Ali Molla, Arap* gibi damar adlarından bazıları da damarın işlendiği alanların yer üstü yerleşimlerine yer adı olarak etki etmiştir:

4 Havzadaki eski ve yeni adların tespiti için www.gib.gov.tr gibi resmî ağ sayfalarından, Zonguldak Belediyesinin ilgili birimlerinden ve kaynakçada yer alan eserlerden yararlanılmış; bölgede uzun süre yaşayanlarla görüşmeler de yapılmıştır.

Çaydamar Mahallesi (Merkez): Bölgedeki en eski damarlardan biri olan Çay Damarı'nın üzerindeki bugün şehir merkezini oluşturan mahallelerden biridir.

Karamanya Sokağı (Merkez): 1880'li yıllarda bölgede ocak işleten Karamanyan Şirketinin sürdürdüğü damarın adından kaynaklanmaktadır .

Hacı Memiş Sokağı (Merkez): Hacı Memiş tarafından bulunan damarın adını taşımaktadır.

Arap Sokağı (Merkez): Arap Damarı'nın adını almıştır.

Kılıç Mahallesi (Kozlu): “Zonguldak havzası hakkında ilk komple eserin yazarı olan G. Ralli ‘kılıç’ kelimesinin madencilikteki anlamı üzerinde durmakta ve **Kozlu vadisinin güney yamacında mostra veren hafif kuzey yatımlı bir dik damar grubuna bu adın özellikle takıldığına belirterek bu seri ile Kandilli’deki kılıç damarlar arasında bir bağlantı görmektedir.**” (Ağralı 1974: 2) Dolayısıyla 30’lu yıllarda işçiler için inşa edilen konutlarla birlikte temeli atılan **Kılıç Mahallesi**’nin de adını altında uzanan damar grubundan aldığı açıktır.

Acılık Caddesi, Acılıkaltı Mevkisi, Acılık Tarlası (Merkez): “Acılık” damar adından il merkezinin bir bölgesinde kullanılmaktadır.

Taşbaca Mahallesi (Kozlu): Taşbaca Damarı'nın adını taşımaktadır.

Damarlı Caddesi ve Mahallesi (Kilimli): Kömür damarlarının gözle görülebilecek biçimde yüzeye yakın seyrettiği bir bölgededir. Bölgenin buna bağlı olarak adlandırıldığı anlatılmaktadır.

Ocaklar

Kömür çıkarmak amacıyla açılan galeriler *ocak* olarak adlandırılmakta; üç vardiya işçi ve malzeme giriş çıkışına ve yer üstü hizmetlerine bağlı olarak yoğun olan ocak girişlerine yakınlarındaki seyyar satıcılar, kahveciler, lokantacılar vb. de canlılık katmaktadır. Bu alanlar yörede *oca-kağzı* veya *bacaagzı* olarak adlandırılmaktadır.

1878’de havzadaki ocaklara numara verilmeye başlanır. Bu tarihten önce ocaklar ocağı açan ve işleten kişinin adıyla anılmaktadır. Bölgede bugüne kadar üç yüz doksan civarın-

Karadon'daki bir direk harmanı.

da ocağa numara verilmiştir. (Öğreten 2007: 147) Birden başlayarak sıralı verilen numaralar ilgili ocak çalışanları için yapılan konutların, sonrasında da yerleşim birimlerinin adlarına kaynaklık etmiştir: **46 Evler Sokağı** (Merkez), **60 Evler Sokağı** (Merkez), **168 Evler** (Merkez), **69 Nolu Sokak** (Merkez), **102 Nolu Sokak** (Merkez), **320 Nolu Sokak** (Merkez).

Ocaklar numaralandırılrsa da **Kılınç, Heci Marko, Milopro, Demirci Mehmet, Yanko, Murat Şaban, Cöbekzade, Nepani, Çakmakkaya, Cora** gibi ocak adları alışkanlık gereği kullanılmaya devam eder. Bu kullanımlar da yer adlarına etki eder: “*Ereğlili Kasapoğulları’ndan Kasap İsmail 1874 yılında Kozlu’ya gelerek satın aldığı arazide mandıra açar. Bulduğu kömür damarı sonrası kömür işletmeciliğine başlar. Kasap İsmail’e ait 271 ve 368 ruhsat numaralı ocakların çevresi Kasaptarla olarak anılır.*” (Zaman 2012: 99) Benzer biçimde, Kozma Naim Efendi’nin ocak işlettiği bölge bugün de **Kozma Mahallesi** (Kilimli) olarak kayıtlarda yer almaktadır.

Kozlu’daki 284 numaralı ocağı müstecir olarak işleten Leonfor, bölge halkı tarafından sevilir ve uzun süre burada kalarak **Taşkesen** lakabını alır [muhtemelen aynı zamanda bölgedeki taş ocaklarını da işlettiği için]. (Zaman 2012: 251) Dolayısıyla Kozlu’daki **Taşkesen Sokağı**’nın da adının bu madenciden kalma olasılığı yüksektir.

Yukarıdaki bilgiler, havza tarihiyle ilgili eserlerde geçen fakat günümüzde tespit edilemeyen **Andontarla** (Kilimli), **Ömertarla, Papaz Havzası** (Kozlu) gibi yer adlarının da Anton Miranoviç gibi o bölgelerde ocak işleten kişilerden veya Papas gibi damar adlarından kaynaklandığı düşüncesini güçlendirmektedir. Benzer biçimde, Ereğli’nin bugünkü **Suyabakan Sokağı**’nın da adını yine bölgede ocak işleten Suyabakan Raşit Efendi’den veya işlettiği damardan aldığı düşünülebilir.

Kömürün, yüzeye yakın olduğu yerlerde galeri açmadan üst tabakanın sıyrılarak çıkarıldığı üretim biçimi açık işletme olarak adlandırılmaktadır. Havzada bu tür işletmeler az olsa da bunlar da adlandırmada rol oynamaktadır: **Açık İşletme Sokağı** (Kilimli).

Bacalar

Yer altında sürülen galeriler genel olarak *baca* sözüyle adlandırılmaktadır. Çok sayıdaki baca kimi özelliklerine göre buldukları bölgenin adlandırılmasında önemli rol oynamaktadır: **Dağbaca Sokağı** (Merkez ve Kilimli), **Kemberbaca Sokağı** (Merkez), **Baca Çıkma Sokağı** (Merkez), **Bacağzı Sokağı** (Merkez), **Bacağzı Mevkisi** (Kilimli), **Eskibaca Mevkisi** (Kilimli), **Derebaca Mevkisi** (Merkez).